

ŹRÓDŁA I MATERIAŁY

Maksymilian Grzegorz

KSIEGA CZYNSZOWA KOMTURSTWA GNIEWSKIEGO Z 1944 ROKU

Zachowane spisy służb i czynszów, stanowiące owoc działalności wysoko zorganizowanej administracji państwa krzyżackiego w Prusach, są niesłychanie ważnym typem źródeł do badań nad skarbowością, osadnictwem i innymi stronami życia społeczno-gospodarczego. Stosunkowo nieznaczny stan badań nad skryptoriami i kancelariami tegoż państwa krzyżackiego nie pozwalał - jak dotąd - określić bliżej momentu chronologicznego ich powstania ani nie wyjaśnił, która z kancelarii krzyżackich podjęła zadanie opracowania całościowego spisu czynszów i służb, obejmującego wszystkie terytoria państwa krzyżackiego w Prusach w ramach poszczególnych jednostek administracyjnych.

Nie ulega natomiast wątpliwości, że w dziedzinie organizacji nowoczesnej administracji średniowiecznej, prym wiodły biskupstwa pruskie i ich kapituły, jak również niektóre ośrodki komturskie. Kancelarie biskupstwa istniały już w końcu XIII wieku, a w początkach XIV wieku były w zasadzie prowadzone przez protonotariuszy. Przykładem mogą tu być kancelarie biskupstwa chełmińskiego i sambijskiego. W tym ostatnim biskupstwie już od 1332 roku prowadzono metrykę dokumentów. Stosunkowo zatem wcześniej mamy tu do czynienia z wysoko zorganizowaną kancelarią, w której zasadą obowiązującą było prowadzenie księgi wpisów. Dość wcześnie spotykamy się też ze sprawnie działającą kancelarią komturstwa dzierzgońskiego. Istnienie jej zostało bowiem dowodnie potwierdzone dla roku 1304. W drugim dziesięcioleciu XIV wieku powstała też kancelaria komturstwa cbląskiego². Wielki mistrz i dostojnicy krzyżacy korzystali - jak sądzić należy - w początkach XIV wieku z usług właśnie tych kancelarii, zlecając im przygotowywanie ważniejszych dokumentów. Wiadomo również, że niektóre dokumenty wystawiane w imieniu wielkiego mistrza były sporządzane przez pisarzy z kancelarii biskupstwa płockiego³.

Przybycie wielkiego mistrza do Prus w 1309 roku miało niewątpliwie decydujące znaczenie dla rozwoju państwa krzyżackiego w ogóle, w tym także dla umocnienia się istniejącego ustroju terytorialnego oraz stopniowego krystalizowania się administracji cen-

tralnej i ścisłego powiązania funkcji niektórych wielkich dostojników krzyżackich z terenowymi ośrodkami komturskimi.

Na tle ożywionej działalności politycznej, militarnej, a zwłaszcza osadniczej Zakonu krzyżackiego pojawienie się tak zwanej małej kancelarii krzyżackiej, to jest osobistej kancelarii wielkich mistrzów za Wernera von Orseln (1324-1330), a więc dopiero trzeciego z rzędu wielkiego mistrza⁴, po przeniesieniu się ich z Wenecji do Prus, nie jest w pełni zrozumiałe i zdaje się wskazywać na pewien konserwatyzm Zakonu w tej istotnej przeciwieństwie kwestii, która decydowała o nowoczesności struktur organizacyjnych państwa i sprawności ich działania. Jest w każdym razie faktem, że do 1324 roku zarządzano państwem krzyżackim zdecydowanie w sposób ustny, a więc podobnie jak w państwach ościennych. Wydaje się, że główną przyczyną tego stanu rzeczy był spór między wielkim mistrzem Karolem z Trewiru a częścią dostojników krzyżackich w Prusach, w wyniku którego wielki mistrz był zmuszony opuścić Prusy w 1317 roku i udać się do Rzeszy⁵, gdzie - mimo uzyskanego poparcia także ze strony pruskich dostojników Zakonu na posiedzeniu kapituły generalnej w Erfurcie w 1318 roku - przebywał aż do swej śmierci⁶.

Przyznać wszakże trzeba, że kancelaria wielkich mistrzów od momentu jej utworzenia rozwijała się wręcz w niebywałym tempie. Z lat 1337-1358 pochodzi już pierwsza księga wpisów z tej kancelarii⁷, co w sposób jednoznaczny poświadcza osiągnięcie wysokiego poziomu rozwojowego tej instytucji, porównywalnego z kancelarią Rzeszy, której powstanie tylko nieznacznie wyprzedziło moment utworzenia małej kancelarii wielkich mistrzów⁸.

Planowany szybki rozwój osadnictwa w Prusach właściwych, w ziemi chełmińskiej, a następnie na Pomorzu Gdańskim, jak również działalność reformatorska na tym polu, polegająca w głównej mierze na przenoszeniu osad posiadających prawo polsko-książęce na prawo niemieckie, stała się czynnikiem przyspieszającym rozwój stosunków kancelaryjnych w państwie krzyżackim. Również zmiany własnościowe polegające na wykupie dóbr, zwłaszcza rycerskich i osad kościelnych, komasacja osad klasztorów wiejskich na Pomorzu Gdańskim wokół ich centrów, jak również podjęte próby pełniejszego zreorganizowania struktur własności ziemskiej z zamiarem utworzenia w pobliżu powstających folwarków, podległych bezpośrednio administracji terenowej, wsi zagrodniczych, których mieszkańców odpłatnie zatrudniano do prac na na tychże folwarkach, wymagały potwierzeń piśmiennych w postaci wystawianych przywilejów i kontraktów lokacyjnych.

W kancelariach czy skryptoriach komturstw albo wójtostw zaczęto stopniowo też prowadzić kopiarusze przywilejów lub kontraktów lokacyjnych i nadawczych⁹, które stanowiły podstawę do sporządzanych następnie spisów czynszów i spisów służb wojskowych, to

jest spisów osób zobowiązanych z tytułu posiadanych dóbr ziemskich do służby wojskowej. Kopiaiariusze te sporządzano na podstawie dostarczanych przez osoby zainteresowane często oryginalnych dokumentów lokacyjnych lub ich urzędowo potwierdzonych transsumptów. Kopiowaniem zajmowali się naturalnie pisarze poszczególnych kancelarii komturskich. Wyrażony tu pogląd nie jest jedynym w dotychczasowej literaturze historycznej¹⁰, bo znajduje on wyraźne potwierdzenie w księdze komturstwa tucholskiego, w której pisarz kopiujący dokumenty przedstawione przez poszczególnych rycerzy lub sołtysów wsi czynszowych informuje, że nie był w stanie skopiować dokumentów odnoszących się do niektórych dóbr rycerskich, młynów czy karczem, ponieważ ich właściciele twierdzili, że żadnych przywilejów nie posiadają¹¹.

Wprawdzie badania nad dyplomatyką i kancelariami krzyżackimi - jak wspomniano wyżej - nie wyszły poza jakąś wstępną fazę i zapewne upłynie jeszcze wiele czasu zanim zostaną podjęte jakieś poważniejsze prace nad tą przecież tak istotną problematyką z uwagi choćby na ustalony - przynajmniej - jak dotąd - zakres kompetencji poszczególnych wysokiej rangi dostojników Zakonu krzyżackiego i podporządkowanych im urzędów i kancelarii, tym niemniej można z pewną dość znaczną dozą prawdopodobieństwa przyjąć, że spisy czynszów i służb wojskowych, podobnie jak księgi komturskie, musiały wpieryw zostać sporządzone w kancelariach lub skryptoriach tych jednostek administracyjnych, których dotyczyły i dopiero na ich podstawie sporządzono dwie wielkie księgi czynszowe obejmujące całe państwo krzyżackie w Prusach¹². Nie wydaje się bowiem możliwe, by obszerna księga czynszów i służb wojskowych, obejmująca około stu miast i kilkadziesiąt tysięcy wsi mogła być samodzielnym tworem pisarzy z jakiejś kancelarii dostojników Zakonu krzyżackiego w Malborku, gdyż wymagałoby to nie tylko szczegółowych informacji odnośnie wielkości areалу osad, prawa, którym się rządziła i wysokości czynszów oraz innych świadczeń, ale także konkretnych informacji o aktualnym stanie, na przykład liczbie łąnów opustoszałych, opustoszałych młynach i karczmach, wydzierżawianiu łąnów opustoszałych, jak również znakomitej znajomości topografii terenu i często praktycznych wiadomości potrzebnych po prostu do identyfikacji osad, których nazwy dość często ulegały poważniejszym zmianom lub były w ogóle zastępowane przez inne nazwy geograficzne.

Przykład wydanej niedawno drukiem przez Karolę Ciesielską i Irenę Janosz-Biskupową księgi komturstwa gdańskiego¹³ jest w tym wypadku dość wymowny i uświadamia nam, że księgi tego typu jak i znajdujące się w nich spisy służb i czynszów sporządzano w dwóch identycznych na ogół egzemplarzach, przy czym jeden z nich znajdował się w kancelarii ośrodka administracyjnego, którego dotyczył, a drugi w kancelarii lub archiwum w Malborku.

Powyższy tok postępowania administracyjnego potwierdzają też liczne przykłady zebrane i cytowane we wstępie do wielkiej księgi czynszowej Zakonu krzyżackiego wydanej przez Petera G. Thielen¹⁴.

Poniższa księga czynszowa komturstwa gniewskiego z 1444 roku, wchodząca obecnie w skład zasobu archiwalnego XX Działu Głównego Tajnego Archiwum Państwowego w Berlinie-Dahlem i występująca pod sygnaturą OF 182 nie jest jedynym spisem czynszowym, dotyczącym tegoż najstarszego komturstwa krzyżackiego na Pomorzu Gdańskim¹⁵. Wcześniej powstały spis z 1437 roku został już w całości opublikowany w ramach wielkiej księgi czynszowej Zakonu przez P.G. Thielen. Nie są to bynajmniej identyczne spisy powinności feudalnych, a wręcz przeciwnie - dość znacznie się od siebie różniące i to zarówno kolejnością ujęcia osad, jak i ich podstawowych danych o areale i wysokości świadczeń. Spis czynszowy z 1437 roku podaje, przykładowo biorąc, szczegółowe dane o opustoszałych łąkach, karczmach i młynach, czego nie można się doszukać w księdze czynszowej z 1444 roku, która z kolei zawiera znacznie więcej informacji dotyczących świadczeń pieniężnych i innych. Najistotniejsze różnice jednak polegają na tym, że w spisie 1437 roku pominięto następujące osady: Caldenhoff (Kałdowo), Bobaw (Bobowo) i Krangen (Krań). Tych kilka uwag na temat różnic w tekstach obu spisów nie wyczerpuje - rzecz jasna - całego problemu. Dokładne badania filiacyjne ujawnią zapewne wiele dalszych istotnych różnic, zarówno z punktu widzenia zawartości treściowej, jak i powiązanych z etapami pracy pisarza kancelaryjnego zatrudnionego przy redagowaniu spisów czynszowych i innych. Powyższe uwagi podano jedynie wstępnie, by ułatwić przyszłym badaczom dogłębniejsze opracowanie tych zagadnień na podstawie szerszych materiałów porównawczych. Z drugiej strony należy podkreślić, że wiele podstawowych danych o areale osad, wysokości czynszu itp. jest po prostu w obu spisach zbieżnych, a nawet identycznych. Wiązało się to bowiem z wcześniejszymi regulacjami prawnymi, wyrażonymi w przywilejach i kontraktach lokacyjnych. Spisy czynszów - jak można sądzić - były modyfikowane w zależności od aktualnej sytuacji społeczno-gospodarczej osad i odzwierciedlały ich rzeczywisty stan w momencie sporządzania spisu. Miały one bowiem z punktu widzenia administracyjnego i skarbowego znaczenie czysto praktyczne, ułatwiające orientację w bieżących dochodach poszczególnych centrów administracji tereno-

Tekst źródłowy

Przedruku Księgi Czynszowej Komturstwa Gniewskiego dokonano na podstawie oryginału znajdującego się w Geheimen Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz w Berlinie Zachodnim pod sygnaturą XX HA OF 182 - Zinsbuch der Komturei Mewe.

Księga ta jest poszytem pergaminowym, składającym się z okładki pergaminowej o długości 296 mm i szerokości 202 mm oraz kart wewnętrznych o długości 292 mm i szerokości 198 mm. Na okładce znajdują się liczne ślady zacieków różnej wielkości, niekiedy zajmujące 4-5 cm² powierzchni oraz napis współczesny rękopisowi: 1444. Około 3 cm poniżej tego napisu duża litera B., powyżej zaś duża cyfra "9.". W prawym górnym rogu widnieje skreślona dawna sygnatura: "A i 9". Na grzbiecie poszytu nalepka z napisem O.F. 182, a w lewej dolnej części tej karty niemiecka pieczęć Państwowego Archiwum w Gdańsku otoczona czarną obwódka: "Staatsarchiv Danzig Abt. 4 Nr. 8 (obecnie: Archiwum Państwowe w Gdańsku). Do wewnętrznej karty okładki doklejono znormalizowany formularz drukowany, na którym zapisują się korzystający z tej księgi. Jego tytuł brzmi: Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz Benutzerblatt. Wewnątrz poszytu znajduje się 12 kart pergaminowych, w tym 8 zapisanych dwustronnie i 9 karta zapisana tylko jednostronnie. Karty 10, 11 i 12 nie są zapisane, choć - podobnie jak wszystkie pozostałe - starannie obramowe równymi liniami o kolorze atramentu identycznego z tekstem spisu i paginacją. Pod tym względem Księga Czynszowa Komturstwa Gniewskiego przypomina oryginał Wielkiej Księgi Czynszowej Zakonu Krzyżackiego, opublikowanej przez P.G. Thielena. Pismo jest minuskulne i jedynie pierwsze litery nazw geograficznych i rozpoczynające akapity są majuskulne, często ozdobne. Całość tekstu pisana jedną ręką o bardzo starannym i czytelnym dukcie. Na pierwszej stronie pierwszej karty w lewym dolnym rogu znajduje się napis wykonany ołówkiem: A.82 (?). Na osobę pisarza nie sposób wskazać z braku szczegółowych informacji oraz materiału porównawczego. Wydaje się jednak, iż "Księga" została sporządzona przez pisarza z kancelarii (skryptorium) komturstwa gniewskiego.

Przygotowując ją do druku oparto się na instrukcji A. Wolffa¹⁶, a także zastosowano rozwiązania wprowadzone w Księdze Komturstwa Gdańskiego¹⁷ oraz w edycji P.G. Thielena¹⁸. Z tego ostatniego wydawnictwa przejęto też spis skrótów¹⁹, który ułatwił opracowanie tekstu do druku. A oto on:

- d. - denar
- f. - firdung
- m. - mark

- pf. - pfennig
 s. - schilling
 sc. - scot, schot
 sch. - scheffel
 sol. - solidus

Tekst przygotowany zgodnie z podstawą źródłową, nie korygując błędów ortograficznych i gramatycznych. Nie wprowadzono również żadnych uproszczeń ani skrótów z wyjątkiem jednostek monetarnych i jednostek wagowych (tych ostatnich w jednym przypadku), gdy poprzedzała je określona liczba. Cyfry rzymskie zastąpiono arabskimi. Zachowano pisownię oryginału. Zmiany dotyczą jedynie "u" i "v" zgodnie z brzmieniem fonetycznym. Koniec strony w tekście oryginału oznaczono dwoma pionowymi kreskami.

Księga Czyszowa Komturstwa Gniewskiego nie była dotąd opublikowana, choć wykorzystywano ją już w pracach zajmujących się osadnictwem na Pomorzu Gdańskim²⁰.

Dis nachgeschrebene czinszbuch ist geschreben nach Ostern in der jarczal Christi tusint vierhundert und dornach im vierundvierzigsten jare.//

Mewa²¹. Der molner doselbst czinszet alle iar 14 leste korn und 1500 sch. maltcz, und als man sie em andtwert mit steynen und mit allerley czubehorungen, also sal her sie ouch lassen, wenne her dor us czuhet. Also sullen es ouch disse nachgeschrebenen molner halden und der obengeschrebenen molner gibt yo czur Quatemper 3 1/2 last korn und 400 sch. maltcz ane 25 sch.

Stargardt²². Der molner daselbst czinszet alle iar 23 leste korn und 1 last weyszen und 1000 sch. maltcz und yo czur Quatemper 6 leste korn ane 15 sch. und 250 sch. maltcz und 15 sch. weyszen.

Reckaw²³. Der molner daselbst czinszet alle yor 10 leste korn und yo czur quatemper 2 1/2 last.

Bdo²⁴. Der molner daselbst czinszet alle iar 7 leste korn, yo czur quatemper 1 1/2 last und 15 sch.//

Broda²⁵. Der molner daselbst czinszet alle iar 10 gutte m. uff unser frauwen tag lichtmessen, ouch czinszet her 1/2 m. vom acker uff Martini.

Mewa²⁶ zcum ersten. Die Stad hat 46 huben. Itczliche hube czinszet 1 f. uff Walpurgis. Summa 11 1/2 m. Sie geben ouch yo von der huben 3 sch. vierley getreyde: korn, weysze, gertste und haber uff Martini. Summa itczlichs 2 1/2 last minus 12 sch. Sie geben ouch hofeczinszs 17 sc. und 6 d. ouch uff Martini.

Badestobe. Die Badestobe czinszet 8 m., 4 uff Ostern und 4 uff Michaelis.

Fehere. Die czinszet 40 m., 20 uff Jacobi und 20 uff Andree und 16 fette gensze.//

Mewa. Do seyn 10 fleischbencke, itzliche gibt 3 steyne gemelctztis ryndern unszlyt uff weynachten. Summa 30 steyne.

Sprudaw²⁷. Das dorf hat 36 huben, itzliche czinszet 11 sc., 2 huner und 3 sch. itzliche getreydis uff Martini. Der kretzschmer czinszet 1 1/2 m. und 1 f. Summa des czinszes 18 m. und 1 f. Summa itzliches getreidis ist 2 leste ane 12 sch.

Liebanaw²⁸. Das dorf hat 45 huben, itzliche czinszt 1/2 m. 6 d. und 4 sch. und 1 firteil itzlichs getreydis und czinsen ubirall 2 schog huner uf Martini. Summa 22 m. und 21 sc. Itzlich, schuwert, itzlich Schroter und itzlich fleischer czinszet 1 / 2 f. Der Scholtis hat 2 uberige huben, itzliche czinszt 8 sc. und 3 sch. itzlichs getreidis. Summa ubirall des getreidis itzlichs ist 3 lest 17 sch. und 1 firteil. Do sint ouch czwene kretschem, itzlicher czinszt 3 1/2 m. und 1/2 schogk huner uff Martini.//

Ruden²⁹. Das dorf hat 30 huben, itzliche hube czinszet 10 sc. und 4 sch. itzlichs getreidis ane 1 firteil. und czinszen 2 schogk und 16 huner uff Martini. Summa 12 1/2 m. Sie haben ouch 1/2 hube, davor czinsen sie 4 sc. uffd Martini. Do sind czwene kretschem, itzlicher czinszet 2 1/2 m. uff Martini. Summa des obengeschrebenen getreidis itzliches 114 sch. Sie haben ouch 17 huben und 11 morgen in der auwe. Dovor czinszen sie 21 m. ane 5 sc. uff lichtmeszen. Sie haben ouch czwu huben obirmosze, die czinszen 7 1/2 f. uff Lichtmesz. Summa des czinszs uff lichtmesse 22 1/2 m. und 4 sc.. Der molner daslbt czinszet alle jar 4 1/2 m. 9 f. uff Osstern und 9 f. und 12 huner uff Michaelis.

Gremlin³⁰. Das dorf hat 27 1/2 huben, itzliche hube czinszt 10 sc. und 4 sch. vierley getreydis ane 1 firteil und 2 huner uff Martini. Sie haben auch 1/2 hube obengeschreben die gibt 4 sc. Summa 11 m. und 10 sc. Der scholtis gibt 1 m. von dem gerichte czu czinsze. Der kretschmer gibt 5f. Das dorf hat 2 huben ubirmosz. Davor czinsen sie 2 m. Summa des czinszes ubirall ist 16 m. ane 8 sc. Summa des obengeschreben getreydis itzlichs ist 103 sch. und 1 firteil.//

Peeszke³¹. Das dorf hat 41 huben, itzliche czinszt 20 sc. und 5 huner uff Martini. Summa 34 m. und 4 sc. Der scholtis hat 1 hube, davor czinszt her 20 sc. und 1 sol., ouch hat her 18 morgen, davor czinszt her 1/2 m. Die inwoner haben 11 huben obirmasze, davor gibit itzlicher 4 sc. und 1 sol. vor das, das 1 ist czugegeben von den 11 huben, Niclos Polan kretzschmer czinszt 2 m. und 5 sc. vor die brotbanck und 8 huner, Peter Wunderlich kretschmer czinszt 2 m. und 15 sch. haber, Pantczke kretschmer gibt 1 1/2 m. und 5 sc. vor die brotbancke und 6

huner, Andrewis Bertram czinszet 5 sc. vor die brotbang, Hans Hofeman czinszt 2 1/2 sc. vor 2 morgen.

Thymaw³². Das dorf hat 48 huben, itzliche hube czinszet 3 f. und 2 huner uff Martini. Summa 36 m. Der kretschmer czinszet 5 f. und 1 schog. huner.

Yelin³³. Das dorf hat 36 huben, itzliche hube czinszet 20 sc. und 4 huner uff Martini. Summa 30 m. Der kretschmer czinszet 1 m. und 15 huner uff Martini.//

Rekewitz³⁴. Das dorf hat 36 huben, itzliche czinszt 16 sc. und 2 huner uff Martini. Summa 24 m. Der Kretschmer czinszt 1 1/2 m.

Burgerdorff³⁵. Das dorf hat 22 garten. Der garte czinszt 1/2 m. uff Martini. Der kretschmer czinszt 1 m.

Brode³⁶. Der hoff hat 12 gertener, itzlicher czinszt 4 sc. uff Martini. Der kretschmer czinszt vom kretschem und von 2 morgen 2 m. uff Martini. Summa des garten czinszs uff der karbisgasse ist 3 m. und 8 sc. und czinszt der kirchen uff Martini.

Grunehoff³⁷. Itzlich gertener doselbst czinszt 1 f.

Caldehoff³⁸. Itzlich gertener doselbst czinszt 1 f.

Schadewinkel³⁹. Itzlich gertener doselbst czinszt 1 f.//

Bedo⁴⁰. Der kretschmer czinszt 3 f. uff Martini.

Langendorff⁴¹. Das dorf hat 48 huben, itzliche czinszt 1 m., 1 fette gans und 2 huner uff Martini. Die inwoner geben 3 m. vor die uberigen huben und vor die ubirmasze. Summa des czinszes ubirall 51 m.

Stargard⁴². Do haben wir 12 fleischbencke, itzliche czinszt 4 1/2 f. uff Martini. Summa 13 1/2 m. Die burger geben vor das dorf Kotisch⁴³ 1 pfund wachs und 5 d, 1 1/2 m. und 20 sch. racken uff Martini. Des hofeczinsz ist alle iar 14 sc. minus 9 d. uff Martini. Do sint 6 sliffsteyne, itzlicher gebit 15 sc. uff Martini. Summa 3 1/2 m. und 1 f. Item Hennewalds garte czinszt 4 sc. uff Martini. Item Hans Czymermans garte czinszt 1 f. uff Martini und ist dreyer morgen breyt. Item des burgermeisters garte czinszt 4 sc. Martini., Item Mertin Iawtheners garte czinszt 1 m. und 1 loth (sc. ?) uff Martini. Item do sint 12 brotbencke, itzliche czinszt 8 sc. uff Ostern. Summa 4 m. Item do sint 12 schubencke, itzliche czinszt 8 sc. uff Ostern. Summa 4 m. Item die koppermole czinszt 6 m. uff Johannes Baptiste.//Item Summa des czinszs 35 m. minus 19 d. Item Lewe czinszt alle iar 4 sc. vor die lohedarre die gelegen ist bey Folqwis garte uff Martini.

Pantczshaw⁴⁴. Das dorf hat 50 huben. Itzliche hube czinszt 1 m. und 2 huner uff Martini, der kretschmer czinszt 1 1/2 m. und 6 gensze uff Martini. Summa des czinszes ubirall 51 1/2 m.

Reckaw⁴⁵. Das dorf hat 109 1/2 huben, itzliche hube czinszt 7 1/2 sc., 2 huner und 3 sch. vierley getreydis uff Martini. Summa 34 m. 5 sc. und 8 d. Die kretzschmer geben ubirall 7 f. Itzlich fleisscher gibt 3 steyne gestossen unslit von eyner bancke. Do seyn 4 brotbencke, itzliche gebit 5 sc. Summa 37 m. und 7 sc. ubirall. Summa des getreides, itzlichis 330 sch. minus 1 1/2 sch.

Dameraw⁴⁶. Das dorf hat 50 huben, itzliche hube czinszt 20 sc. und 2 huner uff Martini. Der Kretschem czinszt 1 1/2 m. Summa ubirall 43 m. und 4 sc. //

Bobaw⁴⁷. Das dorf hat 68 huben, itzliche hube czinszet 1 m. und 2 huner uff Martini. Itzlich schroter ader schuwert czinszt 1/2 f. Do seyn drey kretschem. Itzlicher czinszet 2 1/2 m. und 1/2 steyn unslit uff Martini. Summa 74 m. mit den czweyn kretzschem die besatz seyn. Item do seyn drey garten von dem wusten kretschem, itzlicher czinst 1 f.

Reichenecke⁴⁸. Das dorf hat 50 huben. Itzliche hube czinszt 20 sc. 18 d. vor die ubirmosze und 2 huner uff Martini. Summa 41 m. und 16 sc. Do seyn czwene kretschem, itzlicher czinszet 1 1/2 m. 1/2 steyn unslit, 1 pfund pfeffer und 2 gensze. Summa ubirali ist 46 m. ane 2 sc.

Gabilnaw⁴⁹. Das dorf hat 54 huben, itzliche hube czinszt 8 sc., 1 fette gans und 3 sch. itzlichis getreydis uff Martini. Summa 18 m. Der Kretzschmer czinszt 1 m. Summa des getreidis, itzlichis 162 sch.

Koyn⁵⁰. Das dorf hat 20 huben, itzliche hube czinszt // 14 sc. und 2 huner uff Martini. Summa 11 m. und 16 sc. Starast czinst 8 sc. vor die ubirmosze. Der kretzschmer czinszt 1 m. Summa des czinses ubirall ist 13 m.

Disse obengeschrebenen czinser sint fellig uff Osterns uff Michaelis und uff Martini.

Conradsteyn⁵¹. Das dorf hat 30 huben, itzliche hube czinszt 1 m., 2 huner und 1 fette gans uff Weynachten. Der kretzschmer gibt 2 m. und 6 gette gensze. Summa des czinszs 32 m. Sie geben ouch alle iar 3 leste habern, czwu vor das holtzweg und eyne vor die weyde in unsern welden.

Jenisschaw⁵². Das dorf hat 45 huben, itzliche hube czinszet 8 sc. und 2 huner uff weynachten und 3 sch. vierley getreidis uff Martini. Summa des czinses 15 m. Summa des obengeschrebenen getreides itzlichis 135 sch. Der scholtis czinszt 2 m. von dem gerichte. Die inwoner czinsen 3 m. von eyner wesen in der auwen. Der kretzschmer czinszt 1 m. und 8 huner. Summa des czinszes ubirali ist 21 m.//

Molenwalt⁵³. Das dorf hat 50 huben, itzliche czinszt 16 sc. und 2 huner uff Weynachten. Summa 33 m. und 8 sc. Der Kretschmer czinszt 1 m. und 15 huner. Der scholtis czinszt 1 f.

vor die ubirmosze. Der molner czinszt 6 m. uff Johannis Baptiste. Summa des czinszs ubirali ist 40 1/2 m. und 1 f.

Hennewalt⁵⁴. Das dorf hat 50 huben, itzliche czinszt 15 sc. und 2 huner uff der Kyndeley tag. Summa 31 m. und 1 f. Der kretzschmer czinset 1 m., 2 huner und 1 pfund pfeffer. Summa des czinss ubirall ist 32 m. und 1 f.

Swartzewalt⁵⁵. Das dorf hat 49 huben, itzliche czinszet 20 sc. und 2 huner uff der Kyndeley tag. Summa 40 m. und 20 sc. Der kretzschmer czinszt 1 m. und 8 sc. Do seyn ouch 2 huben ubirmosze, itzliche czinset 20 sc. Summa ubirall ist 44 m. ane 4 sc.

Weisenwalt⁵⁶. Das dorf hat 44 huben, itzliche czinszet 3 f. und 2 huner uff der Kyndeley tag. Summa 33 m. Der kretzschmer czinszt 2 m. Sie haben ouch 3 1/2 hube ubirmosze. Dovor geben sie 2 1/2 m. und 1/2 sc. Summa des czinszes ubirali 38 m. minus 9 sc. //

Landisende⁵⁷. Das dorf hat 41 huben, itzliche czinset 3 f. und 2 huner uff der Kyndeley tag. Der kretzschmer czinszt 2 m. Summa ubirali ist 39 m. minus 1 f.

Leype⁵⁸. Das dorf hat 9 huben, itzliche czinset 3 f. und 2 huner uff der Kyndeley tag. Summa 6 m. und 3 f. Der kretzschmer czinszt 1 m. Dem Scholtzen haben wir gegeben eyne hube frey czu seynem leben, die weyle her aldo bleibet.

Wonnental⁵⁹. Das dorf hat 45 huben, itzliche hube czinszt 1 m. und 2 huner uff der heiligen drey // konige tag. Der kretzschmer czinszet 1 m. und 8 sc. Ouch czinsen sie 3 m. von dem bruche. Summa des czinses ubirall ist 49 m. und 8 sc.

Rabinwaldt⁶⁰. Das dorf hat 38 huben, itzliche czinszt 20 sc. und 2 huner uff unser Frauen tag lichtmesse. Summa 31 m. und 16 sc.

Der kretzschmer czinszt 1 1/2 m. und 20 huner. Summa ubirali des czinszs 33 m. und 4 sc.

Valkenberg⁶¹. Das dorf hat 55 huben, itzliche hube czinszt 1 m., 2 gense und 2 huner uff unser frauen tag lichtmesse. Summa 55 m. Sie geben 10 m. vor die gertener. Do sind 2 kretzschmer, itzlichen czinset 2 m. und 15 huner. Der wintmolner czinszet 5 m., 2 1/2 m. uff lichtmessen und 2 1/2 m. uff sente Johannis des toufers tag. Ouch czinset her 1 schogk huner.

Valkenaw⁶². Die feere czinszt 12 m. uff lichtmessen. //

Krangen⁶³. Das dorf gebit alle iar czweyerley getreyde als rocken und habern, itzlichs 7 1/2 sch. uff unser frauen tag lichtmessen.

Hirnach folgen die firmarien czinszer Mewa.

Der Rath czinszt vom Rathuwse 4 m. Martini.

Strasberg czinszt 1 m. uff Martini. Caspar Caldelings son 1 m. uff Martini. Hans Conrad 7 1/2 geringe f. Martini, von Schellendorfs wegen pfarrer czu sente iorgn 20 geringe sc. Martini. Schellendorfs Schellendorff 7 geringe sc. Martini. Andris fischer 1/2 m. uff fastnacht. Niclos botcher von der schonen eyche 1 m. Michael.

Berniken erbe 1/2 m. weynnachten. Mattis Willer scholtcz czu Sprudaw 1/2 m. Lichtmessen. Niclos Gogelaw der ander scholtcz 1/2 m. Lichtmessen. Niclos Mewer vom Schenkenberg 1 m. Valentini. Steffan Halbehubc czur Lebenaw 1/2 m. pfingsten. Niclos Mertin von der Liebenaw 9 1/2 sc. pfingsten. Llorentcz hofeman czur Mewe 5 1/2 sc. vastnacht. Stenczil 1 m. uff Lichtmesse. Thomas uffin ende vom Peeszke 1/2 m. Michaelis.//

Pferdemarschalk czinsz Mewa.

Schellendorff 1/2 m. uff Martini. Bernhard sweyn 1 1/2. uff Michaelis. Heymke 8 sc. uff die mewissche kirmesz. Llorentcz Hofeman hat genomen 12 gutte m. von her Ruwen uff 1 gutte m. czinsz. Webenaw Martini.

Hans scholtcz 1 1/2 m. Steffan Mattis 1 m. Niclos smyd 1 f. von seyns bruder wegen. Niclos yesaw 1 m. von grosse Nickels wegen. Derselbe czinszt 1 f. von Peter Vaac wegen. Pauwel Kirstan 4 1/2 sc. von Peter Jegers wegen. Peter Weiseman 9 sc. von Niclos Weisemans wegen. Derselbe 9 sc. von Hans Jegers wegen. Derselbe 1 1/2 m. von seyns stiffvaters wegen. Hans Wilke 9 sc. von Nickel Weisemans wegen. Derselbe Wilke 1/2 f. von Hans Jegers wegen. Derselbe Wilke 1 loth (sc.?) von grosse Nickels wegen. Hans Mertin 1/2 f. von Hundertmarcke wegen. Lynckard 1/2 f. von Andris grosse Nickels wegen. Hans Wilhelm 1 loth (sc.?) von Andris grosse Nickels wegen. Mertin Fleisscher 1/2 f. Hans Fritsche 1 loth (sc.?) von Brigers wegen. Peschel 1/2 m. von Peter Weisemans wegen. Derselbe czinszt 1 loth (sc.?) von Heimpels wegen. Disse vorgeschrebenen czinszen alle uff Martini.//

Pferdemarschalk czinsz Peeszke⁶⁴. Der Scholtis czinset 1 m. Martini.

Conradsteyn⁶⁵. Der Scholtis czinszet 1 m. Martini. Tydeman Jeger czinset 1/2 m. Martini.

Sprudaw⁶⁶. Mattis Willer czinszet 1 m. Martini.

Niclos Gogelaw czinszt 1 m. Martini. Andris Smantaw czint 1/2 m. Martini. Caspar Willem 1 1/2 m. houbtgelt tenentur. Derselbe tenentur 1 m. houbtgelt. Bogusch tenentur 1 1/2 m.

houbtgelt. Caspar mandre tenentur 1 1/2. houbtgelt. Philip tenentur 1/2 m. houbtgelt. Niclos Radeke tenentur 1/2 m. czinsz. Disse obengeschriebenen czinsen ouch alle uff Martini.

Die scholtzen von Sprudaw tenentur 1/2 m. von Peterofszky wegen des erebe, sie wuste rechen. Die selbe tenentur 2 m. 4 sc. gutte geldis von Mattis Mandre des erbe sie ouch wuste rechen.//

PRZYPISY

- ¹ E. Weise: Das Urkundenwesen der Bischöfe von Samland, *Altpreussische Monatsschrift*, 59, 1922, s. 1-148, 157-202; M. Grzegorz: Kancelaria biskupstwa chełmińskiego. Studium z dyplomatyki i administracji państwa krzyżackiego w Prusach 1245-1454. Toruń 1962 s. 3n (maszynopis); K. Górski: Zakon krzyżacki a powstanie państwa pruskiego. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977 s. 221
- ² M. Hein: Die Ordenskanzleien in Preussen 1310-1324, *Altpreussische Forschungen*, 9, 1935, s. 9-21
- ³ *Preussisches Urkundenbuch*, Bd. 2, hrsg. von M. Hein i E. Maschke, Königsberg 1932-1939, nr 80; Regesty dokumentów mazowieckich z lat 1284-1345, wyd. E. Suchodolska, Warszawa-Łódź 1980, nr 83, s. 60-61; M. Grzegorz: Struktura administracyjna i własnościowa Pomorza Gdańskiego pod rządami zakonu krzyżackiego w latach 1309-1454. Warszawa-Poznań-Toruń 1987 s. 73 przypis 13
- ⁴ M. Hein: Die Ordenskanzlei in Preussen 1310-1324, s. 9; tenże, *Das Urkundenwesen des Deutschenordensstaates unter Hochmeister Dietrich von Altenburg (1335-1341)*, *Altpreussische Forschungen*, 18, 1941, s. 1 n.; M. Grzegorz: Kancelaria biskupstwa chełmińskiego. Studium z dyplomatyki i administracji państwa krzyżackiego w Prusach, s. 8, 13
- ⁵ *Scriptores rerum, Prussicarum*, hrsg. von T. Hirsch, M. Toepfen, E. Strehlke, Bd. 1, Leipzig 1861, s. 286
- ⁶ F. Milthaler: *Die Grossgebietiger des Deutschen Ritterordens bis 1440*, Königsberg (Pr.) und Berlin 1940. s. 61; K. Górski: Zakon krzyżacki a powstanie państwa pruskiego s. 65-66
- ⁷ R. Grieser: Das älteste Register der H.M. Kanzlei des DO., *Mitteilungen des Österreichischen Instituts für Geschichtsforschung*, 44, 1930, s. 417-456
- ⁸ K. Górski: Zakon krzyżacki a powstanie państwa pruskiego, s. 221 n.
- ⁹ *Ibidem*, s. 222
- ¹⁰ *Księga Komturstwa Gdańskiego*. Wyd. Karola Ciesielska i Irena Janosz-Biskupowa, *Fontes Towarzystwa Naukowego w Toruniu*, t. 70, Warszawa-Poznań-Toruń 1985 s. VII n.
- ¹¹ *Urkunden der Komturei Tuchel. Handfesten und Zinsbuch*, hrsg. von P. Panske, Danzig 1911, s. 123 - "Desze nochgeschreben lee(n) lute haben gesprochen uff desze czyt, daz sy keine hanthfeste haben: Czum ersten Przyroff (Przyrowo). Item Kartzow (Karczewo - zaginione). Item polensch Sytzyn (Sicienki). Item Samert (Zamarte). Item Syllistry (Luton). Item Goldyn Damerow (Dąbrówka - zaginiona). Item Nezerow (Nieźórawa). Item Czepewitz (Czapiewice). Ouch sint do etzliche molen und kretzme. dy nicht hanthfeste haben: dy han wir nicht in dis buch lossen schr".
- ¹² Pierwszą z nich pełniejszą wydał P.G. Thielen (*Das Grosse Zinsbuch des Deutschen Ritterordens (1414-1438)*, Marburg Lahn 1958
- ¹³ *Księga Komturstwa Gdańskiego*, s. VIII
- ¹⁴ *Das Grosse Zinsbuch des Deutschen Ritterordens (1414-1438)*, s. XVIII
- ¹⁵ Szczegółowy opis granic komturstwa gniewskiego wraz z pełnym wykazem literatury podaje - M. Grzegorz: *Struktura administracyjna i własnościowa Pomorza Gdańskiego pod rządami zakonu krzyżackiego w latach 1309-1454*, s. 35 n. i 86 n., gdzie znajduje się również mapa podziałów administracyjnych i własnościowych. Kilka uwag na ten temat podaje też ostatnio - Klemens Bruski: *Osadnictwo Niziny Walichnowskiej w XIII-XV w. w świetle źródeł pisanych*. W: *Osadnictwo nad Dolną Wisłą w Średniowieczu*, pod red. Stanisława Giersze-

wskiego, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego Warszawa 1989 s. 59. Wykaz osad komturstwa gniewskiego z najważniejszymi informacjami źródłowymi ogłosił drukiem - M. Grzegorz: Osady Pomorza Gdańskiego w latach 1309-1454. Warszawa-Łódź s. 121-127. Interesująca praca Ernesta Bahra (Lädliche Siedlungen im Gebiet der ehemaligen Komturei Mewe vom 15. zum Ausgang des 18. Jahrhunderts, Beiträge zur Geschichte Westpreussen, Nr 4, 1973, s. 33 n. nie uwzględnia spisu czynszowego z 1444 r. i jest w zasadzie oparta na materiałach źródłowych drukowanych.

16 A. Wolff: Projekt instrukcji wydawniczej dla pisanych źródeł historycznych do połowy XVI wieku. Studia Źródłoznawcze, t. 1, 1957 s. 1957-184

17 Księga Komturstwa Gdańskiego, s. VII n.

18 Das Grosse Zinsbuch des Deutschen Ritterordens (1414-1438), s. XVn

19 Ibidem, s. XXXVI

20 K. Kasiske: Das deutsche Siedelwerk des Mittelalters in Pommerellen, Königsberg 1938; M. Grzegorz: Osady Pomorza Gdańskiego w latach 1309-1454. Warszawa-Łódź, 1990.

21 Gniew (Mewe), miasto i zamek, od 1283 roku ośrodek komturstwa na Pomorzu Gdańskim

22 Starogard Gdański (Pr. Stargard), miasto w komturstwie gniewskim

23 Rajowy (Raikau), wieś 12 km na E od Starogardu Gdańskiego

24 Wda (Bdo), wieś, 21 km na SW od Starogardu Gdańskiego

25 Brody (Brodén), wieś, 3 km na W od Gniewu. Dawniej Brody Niemieckie.

26 Zob. przypis 21

27 Szprudowo (Sprauden), wieś, 5 km na N od Gniewu

28 Lignowy (Liebenau), wieś, 7 km na N od Gniewu

29 Rudno (Rauden), wieś, 7 km na N od Gniewu

30 Gręblin (Gremblin), wieś, 15 km na N od Gniewu

31 Piaseczno (Pehske), wieś, 5 km na S od Gniewu

32 Tymawa (Thymau), wieś, 3 km na S od Gniewu

33 Jeleń (Jellen Hirsberc), wieś, 6 km na SW od Gniewu

34 Rakowiec (Rakowitz), wieś, 7 km na S od Gniewu

35 Gniewskie Pola (Mewischfelde, Bürgersdorf), wieś, na prawym brzegu Wisły

36 Zob. przypis 25

37 Gronowo (Grunhof, Grunowo), wieś, 4 km na N od Gniewu

38 Kaldowo (Kalthof), wieś, 4 km na N od Gniewu

39 Szadówko (Schadewinckel), wieś na prawym brzegu Wisły

40 Zob. przypis 24

41 Wieś zaginiona, zapewne włączona do Starogardu Gdańskiego

42 Zob. przypis 22

43 Kotyże (Kottisch), wieś, 5 km na S od Starogardu Gdańskiego

44 Pączewo (Ponschau), wieś, 13 km na S od Starogardu Gdańskiego

45 Rajkowy (Raikau), wieś, 12 km na E od Starogardu Gdańskiego

46 Dąbrówka (Damrau), wieś, 6 km na S od Starogardu Gdańskiego

47 Bobowo (Bobau), wieś, 9 km na S od Starogardu Gdańskiego

48 Klonówka (Reicheneck), wieś, 7 km na E od Starogardu Gdańskiego

49 Jabłowo (Jablau), wieś, 5 km na SE od Starogardu Gdańskiego

50 Osada zaginiona

51 Kursztyn (Konradstein), wieś, 6 km na NW od Gniewu

52 Janiszewo (Janischau), wieś, 8 km na NW od Gniewu

53 Nowa Wieś Rzeczna (Muhlenwalde, Neudorf), wieś, 3 km na W od Starogardu Gdańskiego

- 54 Kokoszkowy (Hennenwalde), wieś, 3 km na N od Starogardu Gdańskiego
- 55 Czarnylas (Schwrtwald), wieś, 14 km na S od Starogardu Gdańskiego
- 56 Wysoka (Wiesenwald), wieś, 10 km na S od Starogardu Gdańskiego
- 57 Zelgoszcz (Zellgosch), wieś, 16 km na S od Starogardu Gdańskiego
- 58 Lipinki (Leipe, Lipinken), wieś, 6 km na SE od Starogardu Gdańskiego
- 59 Wolental (Wollenthal), wieś, 18 km na W od Gniewu
- 60 Rywałd (Riewalde), wieś, 5 km na E od Starogardu Gdańskiego
- 61 Falkenberg, wieś na prawym brzegu Wisły
- 62 Walichnowy (Gr. Falkenau), wieś, 7 km na N od Gniewu
- 63 Krąg (Kragen), wieś, 6 km na NW od Starogardu Gdańskiego.

Przy oznaczaniu kierunków geograficznych stosuje się następujące skróty: E - wschód, N - północ, S - południe, W - zachód

- 64 Zob. przypis 31
- 65 Zob. przypis 51
- 66 Zob. przypis 27